

Pedagogical Contexts 2022, No. 1(18)
www.konteksty pedagogiczne.pl
ISSN 2300-6471
pp. 11–20
<https://doi.org/10.19265/kp.2022.1.18.343>

Marcin Włazło

<https://orcid.org/0000-0001-7603-1266>

Uniwersytet Szczeciński
marcin.wlazlo@usz.edu.pl

KONTEKSTY WIEDZY O NIEPEŁNOSPRAWNOŚCI W PRZYGOTOWANIU ZAWODOWYM PEDAGOGÓW SPECJALNYCH

CONTEXTS OF THE KNOWLEDGE ABOUT DISABILITY IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF SPECIAL EDUCATION TEACHERS

Słowa kluczowe:
niepełnosprawność,
pedagodzy specjálni,
szkolnictwo wyższe

Streszczenie: Niepełnosprawność jako zagadnienie teoretyczne stanowi kluczowy składnik programu kształcenia na kierunku pedagogika specjalna. Włączenie do programu tych studiów przedmiotów obejmujących interdyscyplinarną wiedzę na temat niepełnosprawności jest – między innymi – realizacją krytycznych postulatów sformułowanych na gruncie studiów o niepełnosprawności. W artykule zaprezentowane zostały możliwości dydaktyczne i wyzwania związane z realizacją przedmiotu „studia nad niepełnosprawnością” w ramach jednolitych studiów magisterskich na kierunku pedagogika specjalna. Wskazane zostały kluczowe konteksty teoretyczne współczesnej wiedzy o niepełnosprawności, takie jak: nurt *eco-ableism*, *cripowanie* edukacji i kultury, nowy materializm, sprawiedliwość dla osób z niepełnosprawnością.

Keywords:
disability, special
education teachers,
higher education

Summary: Disability as a theoretical issue is a key component of the curriculum in special education studies. Including interdisciplinary knowledge about disability in the program of studies in this field is the implementation of critical postulates formulated based on disability studies. The article highlights the didactic possibilities and challenges related to the implementation of the subject of “disability research” within the uniform master’s studies in the field of special education. The key theoretical contexts of contemporary knowledge about disability have been indicated, such as: the eco-ableism trend, crippling education and culture, new materialism, and disability justice.

Wprowadzenie

O niepełnosprawności jako zagadnieniu teoretycznym, wpisanym w program akademickiego kształcenia pedagogów specjalnych, należy myśleć w kontekście współzależności między kwestiami specjalnych potrzeb edukacyjnych i edukacji włączającej. Swoistym paradoksem jest osłabienie znaczenia samej niepełnosprawności w dyskursie oświatowym i „wchłonięcie – jak pisała Dorota Podgórska-Jachnik (2016, s. 16) pojęcia niepełnosprawności przez pojęcie specjalnych potrzeb edukacyjnych, obejmujące jeszcze wiele innych kategorii uczniów, czasem z problemami zupełnie odmiennymi niż te, które dotyczą tych z niepełnosprawnością (a więc np. wybitnie uzdolnionych)”. Paradoks dotyczy w tym przypadku realizacji postulatów inkluzyjnych sformułowanych na gruncie interdyscyplinarnych studiów o niepełnosprawności (*disability studies*), co wiąże się z intersekcyjnym ujęciem przyczyn społecznej marginalizacji i wykluczenia, a więc uznaniem, iż niepełnosprawność nie może być traktowana jako wyłączny lub nawet wiodący czynnik powodujący niekorzystną sytuację społeczną danej grupy osób (Barnes i Mercer, 2008, s. 72). Dan Goodley (2014, s. IX) pisał wręcz o „ślepej uliczce”, w którą zabrnęły analizy skupione na „nadrzędności kategorii niepełnosprawności”, przy jednoczesnym braku uwzględnienia znaczenia opresyjnych doświadczeń wynikających z rasy, płci, wieku czy seksualności.

Przemiany w obrębie studiów o niepełnosprawności nie pozostały bez wpływu na sposób rozumienia istoty ruchu włączającego i edukacji włączającej

jako społecznych emanacji idei łączącej ludzkie zróżnicowanie z powszechną dostępnością przestrzeni fizycznej i społecznej. Program jednolitych studiów magisterskich na kierunku pedagogika specjalna jest dość wyraźnie zogniskowany wokół komplementarności koncepcji specjalnych potrzeb edukacyjnych i edukacji włączającej. W przypadku dzieci i młodzieży terminem wiodącym są specjalne potrzeby edukacyjne, natomiast o człowieku na różnych etapach dorosłości, łącznie ze starością, mówi się już wyłącznie z zastosowaniem pojęcia „niepełnosprawność”. Odpowiednie uporządkowanie treści kształcenia na kierunku pedagogika specjalna umożliwi wielokrotne i różnokontekstowe omawianie zagadnień wprost lub pośrednio powiązanych z niepełnosprawnością jako terminem cały czas integrującym wiedzę w obrębie pedagogiki specjalnej. Szczególną rolę w procesie konstruowania spójnej i wieloaspektowej wiedzy na temat niepełnosprawności stwarza wyodrębnienie w programie studiów przedmiotu „studia nad niepełnosprawnością”.

W niniejszym artykule przedstawiony został autorski przegląd głównych obszarów tematycznych zaczerpniętych z interdyscyplinarnych, międzynarodowych, intersekcyjnych i krytycznych studiów o niepełnosprawności. Tematy te są nie tylko propozycją merytorycznej zawartości przedmiotu akademickiego „studia nad niepełnosprawnością”, ale stanowią także niezbędny, moim zdaniem, składnik krytyczny wykształcenia pedagogów przygotowujących przede wszystkim do roli koordynatorów edukacji włączającej.

Krytyczne postulaty studiów o niepełnosprawności w programie przedmiotu „studia nad niepełnosprawnością”

Jednym z pierwszych punktów analizy zagadnień podstawowych dla konstruowania wiedzy o niepełnosprawności powinno być wyjaśnienie obecnej tu dwoistości terminologicznej, zawartej intencjonalnie także w tytule tej części artykułu. Zgodnie z podejściem „nic o nas bez nas”, a więc w istocie najważniejszym i inicjalnym postulatem studiów o niepełnosprawności, uwzględnić należy głos zaangażowanych osób z niepełnosprawnością, z których perspektywy konstrukcja językowa „studia nad niepełnosprawnością” wyraża dominację i sugestię „pochylania się z troską nad problemem”, co wzmacnia negatywny obraz niepełnosprawności jako defektu lub braku (Pamuła i in., 2018, s. 9). Forma „studia o niepełnosprawności” jest zdecydowanie bardziej neutralna i sprzyja pogłębionym analizom semantycznym. Używam zatem terminu „studia nad niepełnosprawnością” jako nazwy przedmiotu w programie studiów,

mając świadomość formy alternatywnej i sugerując jednocześnie potrzebę zmiany w tym zakresie.

Język jest zresztą właściwą przestrzenią analiz, od których warto zacząć studiowanie zagadnień skupionych wokół fenomenu niepełnosprawności. Jedną z kluczowych kwestii jest chociażby refleksyjne podejście do współwystępowania innej pary wyrażeń, a mianowicie „osoba niepełnosprawna” i „osoba z niepełnosprawnością”. W tym przypadku wskazanie różnicy pomiędzy perspektywą tożsamościową (*identity-first language*) a podejściem podmiotowym (*person-first language*) domaga się pokazania szerokiego kontekstu kształtowania się dwóch modeli niepełnosprawności – brytyjskiego modelu barier społecznych i amerykańskiego modelu mniejszościowego. W pierwszym przypadku wskazanie społecznych przyczyn niepełnosprawności wzmacnia tożsamościową identyfikację z niepełnosprawnością. Z kolei w ujęciu podmiotowym ujawniło się dążenie do zmiany sytuacji spowodowanej łamaniem praw człowieka, co znalazło swoje odzwierciedlenie w aktach prawnych nastawionych na ochronę praw osób z niepełnosprawnościami (np. *Americans with Disabilities Act*) (Pamuła i in., 2018, s. 9).

W studia o niepełnosprawności wpisana jest autorefleksja, która oznacza stałe przeszukiwanie dotychczasowych ustaleń w kontekście ich adekwatności do zmieniających się warunków życia we współczesnym społeczeństwie. Warto zatem rozważyć jako podstawę merytoryczną konstruowania akademickiej wiedzy o niepełnosprawności to, co Dan Goodley (2017, s. 201) zaproponował jako „kluczowe tematy”, wokół których powinny rozwijać się współczesne i przyszłe badania w obrębie studiów o niepełnosprawności. Podane poniżej obszary tematyczne można z powodzeniem potraktować także jako zagadnienia, które w ramach przedmiotu „studia nad niepełnosprawnością” umożliwiają twórcze poszukiwania powiązań między utrwaloną wiedzą na temat niepełnosprawności a zagadnieniami, które wymagają orientowania się w szeregu kwestii określających współczesność człowieka i jego niezbyt odległą przyszłość. Jednocześnie należy podkreślić, że istnieje już odpowiednio bogata literatura (Brzozowska-Brywczyńska, 2013; Godlewska-Byliniak i Lipko-Konieczna, 2017; Garbat, 2017; Podgórska-Jachnik, 2018; Rzeźnicka-Krupa, 2019; Woynarowska, 2020; Włazło 2021), która także w języku polskim porusza wskazane przez Goodleya (2017) tematy, czyli:

1. „Kwestia człowieka” – społeczeństwo 5.0, gospodarka 4.0, post/trans-humanizm, technologia, protetyka, cyborgizacja, hybrydyzacja;
2. „Ciała, które mają znaczenie” – powrót do uszkodzenia, somatofobia wobec afirmacji *crip* i *queer*;

3. „Globalna polityka nie/sprawności” – zidentyfikowanie i podważanie politycznego zdominowania zdrowia człowieka, jego edukacji, pracy, życia społecznego i indywidualnych stylów życia przez ableistyczne aspekty późnego kapitalizmu i ekonomii neoliberalnej; nadmiar WENA (*West Europe North America*), ubóstwo Globalnego Południa.

Zaproponowana tematyka jest w istocie jedynie zarysem kwestii, które współtworzą obecnie studia o niepełnosprawności, realizujące swoje podstawowe założenie, jakim jest łączenie interdyscyplinarnej działalności badawczej ze społeczną aktywnością na rzecz zmiany niekorzystnej sytuacji (społecznej, prawnej, ekonomicznej, politycznej, kulturowej) osób z niepełnosprawnością. Punktem wyjścia krytycznych analiz zawsze jest podważenie ustalonego porządku rzeczy, w tym schematów myślowych. W przypadku niepełnosprawności dochodzi do specyficznego zderzenia uproszczeń, uogólnień, a także przekłamań, których źródłem jest dominujący model teoretyczny danego zjawiska. Medyczne ulokowanie wiedzy na temat niepełnosprawności nie jest jedynie historycznie uwarunkowanym zbiorem faktów, ale nadal stanowi podstawowe wyzwanie w ramach określania istoty studiów o niepełnosprawności, stąd potrzeba jednoznacznych wyjaśnień, jak to sformułowane przez Tobina Siebersa (2008, s. 3–4) w książce *Disability Theory*:

studia o niepełnosprawności nie ujmują choroby czy niepełnosprawności w kontekście nadziei na ich wyleczenie lub uniknięcie. Studiują społeczne znaczenia, symbole i piętna łączone z niepełnosprawną tożsamością i pytają, jak one wzmacniają systemy wykluczenia i opresji, atakując jednocześnie powszechne przekonanie, że posiadanie pełnosprawnego ciała i umysłu determinuje ocenę jakości ludzkiego bytu.

Ten sam autor, definiując niepełnosprawność w kategoriach wypracowanych na gruncie jej kulturowego modelu, wskazał, iż jest ona „wartością estetyczną, co oznacza, że uczestniczy w systemie wiedzy, który dostarcza materiału i wzmacnia krytyczną świadomość na temat tego, jak za sprawą jednych ciał czują (się) inne ciała” (Siebers, 2013, s. 20). W spójnym podejściu do niepełnosprawności w ramach czterech modeli (barier społecznych, mniejszościowego, relacyjnego i kulturowego) krytycznych wobec negatywnych ustaleń modeli tradycyjnych, czyli moralnego, indywidualnego i medycznego, „niepełnosprawność nie jest ani fizycznym, ani umysłowym defektem, lecz kulturową i mniejszościową tożsamością” (Siebers, 2008, s. 4).

Akademickie kaleczenia kultury i edukacji

Wskazane wcześniej trzy obszary tematyczne krytycznych studiów o niepełnosprawności łączy sprzeciw wobec analizowania niepełnosprawności wyłącznie w kategoriach deficytu. Szczególne znaczenie ma w tym przypadku włączenie w obszar *disability studies* teorii *crip*, uwypuklającej tożsamościowe ujęcie niepełnosprawności i promującej „kaleczenie kultury i edukacji”. Akademicki przedmiot „studia nad niepełnosprawnością”, realizowany na kierunku pedagogika specjalna, stanowi właściwą przestrzeń analizowania skomplikowanych relacji między rozwojem edukacji specjalnej a kształtowaniem się współczesnej teorii niepełnosprawności. W istocie chodzi o kwestię o ogólnopedagogicznym wymiarze ze względu na szczególne umiejscowienie uczniów i uczennic z niepełnosprawnościami w edukacyjnym ujęciu idei inkluzji społecznej. Tożsamościowa teoria *crip* nadała studiom o niepełnosprawności walor radykalnego sprzeciwu wobec traktowania niepełnosprawności w kategoriach braku i/lub dysfunkcji, które jako problem indywidualny i medyczny domagają się terapii/naprawy. Jednocześnie teoria *crip*, wspomagana intersekcyjnie teorią *queer* (McRuer, 2006), nobilituje i celebrytuje cielesność, podważając zarówno obecne na gruncie studiów o niepełnosprawności postawy somatofobiczne, jak i ableistyczne, normatywistyczne sformatowanie i zawłaszczenie kategorii kalectwa i dziwactwa.

Kaleczenie kultury i edukacji jest zatem oczywistym postulatem studiów o niepełnosprawności, jeśli chodzi o sposoby obecności i prezentowania tego zjawiska w programach edukacyjnych i przestrzeni medialnej, a więc także w szeroko rozumianej kulturze. W rezultacie naczelnym hasłem współczesnych studiów o niepełnosprawności staje się „sprawiedliwość dla osób z niepełnosprawnością” (Hanebutt i Mueller, 2022; Taylor, 2021; Mingus, 2010). Sprawiedliwość zyskuje w ten sposób znaczenie praktyczne, zestawione z takimi postulatami tradycyjnych studiów o niepełnosprawności jak: dostępność, integracja czy różnorodność, którym przypisuje się wartość celów pośrednich na drodze do nowego, opartego na sprawiedliwości modelu niepełnosprawności. Przedstawiona poniżej wypowiedź-manifest Mii Mingus (2010) może stanowić inspirujący kontekst akademickiego dekonstruowania praktyk inkluzyjnych, określanych przez Davida Mitchella i Sharon Snyder (2015) mianem inkluzjonizmu, który według tych autorów „znalazł swoje najsilniejsze retoryczne ułożenie w niezliczonych misjach różnorodności rozwijanych przez edukację publiczną” (Mitchell i Snyder, 2015, s. 4).

Musimy jednak wyjść poza sam dostęp. [...] Musimy zrozumieć i praktykować dostępność, która przybliży nas do sprawiedliwości, a nie tylko integracji czy różnorodności. Jako organizatorzy życia społecznego musimy myśleć o dostępie ze zrozumieniem sprawiedliwości dla osób z niepełnosprawnością, odchodząc od opartego na równości modelu identyczności i „jesteśmy tacy jak wy” do modelu niepełnosprawności, który obejmuje różnicę, stawia czoła przywilejom i stawia wyzwania temu, co jest uważane za „normalne” w każdym obszarze życia (Mingus, 2010).

Pośród rozważań związanych ze stałą opozycyjnością równości i różnorodności szczególnego znaczenia nabierają współzależne kategorie wolności i wyzwolenia. W tym nurcie szczególnie istotne jest dostrzeżenie posthumanistycznej identyfikacji ludzi z niepełnosprawnościami i zwierząt. Ekologiczne poszerzenie semantyki ableizmu (*eco-ableism*) zyskało liczne formy upowszechnienia idei wyzwolenia ludzi z niepełnosprawnością i zwierząt i sprawiedliwości dla nich, czemu towarzyszy nowa terminologia (*eco-justice*, *eco-crip*, *eco-ability*), ilustrująca potencjał podmiotowego (prawa człowieka i zwierząt) i tożsamościowego (teoria *crip*) sformatowania tradycyjnych i współczesnych studiów o niepełnosprawności (Taylor, 2021; Ray i Sibara, 2017; Nocella II i in., 2019; Nocella II i in., 2012).

Domykając ten bardzo pobieżny komentarz do możliwości zaistnienia krytycznych tematów studiów o niepełnosprawności w ramach zajęć na kierunku pedagogika specjalna, należałoby wskazać kontekst o najogólniejszym znaczeniu, czyli nowy materializm. Wykorzystanie tego kontekstu stwarza okazję, by przedstawić stosunkowo nową ideę, której szczególną cechą jest możliwość połączenia różnych nurtów współczesnej filozofii skupionych wokół nowego materializmu (antyhumanistyczne dekonstrukcje podmiotu w ramach feminizmu, postkolonializmu, teorii queer) (Dolphijn i van der Tuin, 2018) z konkretnymi zagadnieniami społecznymi identyfikowanymi przez studia o niepełnosprawności, a rzutowanymi – przykładowo – na warunki inkluzji edukacyjnej. W tym ujęciu nowy materializm jako forma pedagogiki podkreśla zarówno cielesność osoby, jak i jej relacyjne powiązanie z otaczającą rzeczywistością. Materialistyczny przełom w edukacji jest w swej istocie odpowiedzią na „kwestię człowieka”, „ciał, które mają znaczenie” i „globalną politykę niepełnosprawności”, ponieważ „umieszcza ciało materialne i wyłaniające się dziecko w centrum praktyki edukacyjnej i wspólnotowej” (Reddington i Price, 2018).

Podsumowanie

Włączenie w program studiów na kierunku pedagogika specjalna przedmiotu „studia nad niepełnosprawnością” jest wyzwaniem zarówno dla wykładowców, jak i studiujących. Niezbędne jest w tym przypadku umiejętne wykorzystanie zagadnień o dużym stopniu ogólności i teoretycznej głębi do interpretowania konkretnych kwestii społecznych, kulturowych i politycznych z pozycji krytycznych postulatów studiów o niepełnosprawności. Wydaje się jednak, że trudno o lepszy przykład możliwości realizowania w ramach kształcenia akademickiego nauczycieli pedagogów specjalnych idei nauczyciela „refleksyjnego praktyka” – osoby, która zgodnie z pedagogiczną koncepcją kompetencji, na poziomie dyspozycji osobowościowej, w świadomy sposób łączy wiedzę i umiejętności z efektywnością i odpowiedzialnością (Czerepaniak-Walczak, 1999).

Bibliografia

- Barnes, C. i Mercer, G. (2008). *Niepełnosprawność*, tłum. P. Morawski. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Brzozowska-Brywczyńska, M. (2013). O performatywności ciał osobliwych. Trzy narracje o niepełnosprawnym ciele, reprezentacji i transgresji. *Kultura Współczesna. Teoria, Interpretacje, Praktyka*, 3(78), 77–89.
- Czerepaniak-Walczak, M. (1999). Kompetencja: słowo kluczowe czy „wytrych” w edukacji? *Neodidagmata*, XXIV, 53–66.
- Dolphijn, R. i van der Tuin, I. (2018). *Nowy materializm. Wywiady i kartografie*, tłum. zbiorowe. Gdańsk–Poznań–Warszawa: Fundacja Machina Myśli.
- Garbat, M. (2017). Społeczny wymiar niepełnosprawności w teorii ekonomii. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, 5(10), 63–84. DOI: 10.18559/SOEP.2017.10.5.
- Godlewska-Byliniak, E. i Lipko-Konieczna, J. (red.). (2017). *Odzyskiwanie obecności. Niepełnosprawność w teatrze i performansie*. Warszawa: Fundacja Teatr 21.
- Goodley, D. (2014). *Disability Studies. Theorising Disablism and Ableism*. London: Routledge. DOI: 10.4324/9780203366974.
- Goodley, D. (2017). *Disability Studies: An Interdisciplinary Introduction*. London: Sage Publications Ltd.
- Hanebutt, R. i Mueller, C. (2022). Disability Studies, Crip Theory, and Education. *Oxford Research Encyclopedia of Education*, <https://oxfordre.com/education/view/10.1093/acrefore/9780190264093.001.0001/acrefore-9780190264093-e-1392> [dostęp: 14.11.2022]. DOI: 10.1093/acrefore/9780190264093.013.1392.

- McRuer, R. (2006). *Crip Theory. The Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York: New York University Press.
- Mingus, M. (2010). *Changing the Framework: Disability Justice. How our Communities Can Move Beyond Access to Wholeness*, <https://leavingevidence.wordpress.com/2011/02/12/changing-the-framework-disability-justice/> [dostęp: 14.11.2022].
- Mitchell, D.T. i Snyder, S.L., (2015). *The Biopolitics of Disability: Neoliberalism, Able-nationalism, and Peripheral Embodiment*. Ann Arbor: University of Michigan Press. DOI: 10.3998/mpub.7331366.
- Nocella II, A.J., Bentley, J.K.C. i Duncan, J.M. (red.). (2012). *Earth, Animal, and Disability Liberation. The Rise of the Eco-ability Movement*. New York: Peter Lang Publishing. DOI: 10.3726/b20594.
- Nocella II, A.J., George, A.E. i Lupinacci, J. (red.). (2019). *Animals, Disability, and the End of Capitalism Voices from the Eco-ability Movement*. New York: Peter Lang Publishing. DOI: 10.3726/b14134.
- Pamuła, N., Szarota, M. i Usiekniewicz, M. (2018). „Nic o nas bez nas”. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia De Cultura*, 10(1), 4–12, <https://czasopisma.up.krakow.pl/index.php/sdc/article/view/4624> [dostęp: 14.11.2022]. DOI: 10.24917/20837275.10.1.1.
- Podgórska-Jachnik, D. (2016). Studia nad niepełnosprawnością (Disability Studies) i ruch włączający w społeczeństwie jako konteksty edukacji włączającej. *Problemy Edukacji, Rehabilitacji i Socjalizacji Osób Niepełnosprawnych*, 22(1), 15–33.
- Podgórska-Jachnik, D. (2018). (Nie)pełnosprawność a (nie)samodzielność w kontekście autonomii relacyjnej. *Niepełnosprawność. Dyskursy Pedagogiki Specjalnej*, 32(4), 57–71. DOI: 10.4467/25439561.NP.18.059.10459.
- Ray, S.J. i Sibara, J. (red.). (2017). *Disability Studies and the Environmental Humanities: Toward an Eco-Crip Theory*. Lincoln: University of Nebraska Press. DOI: 10.2307/j.ctt1p6jht5.
- Reddington, S. i Price, D. (2018). Pedagogy of New Materialism: Advancing the Educational Inclusion Agenda for Children and Youth with Disabilities. *Disability Studies Quarterly*, 38(1), <https://dsq-sds.org/article/view/5945/4879> [dostęp: 14.11.2022]. DOI: 10.18061/dsq.v38i1.5945.
- Rzeźnicka-Krupa, J. (2019). *Spoleczne ontologie niepełnosprawności. Ciało, tożsamość, performatywność*. Kraków: Impuls.
- Siebers, T. (2008). *Disability Theory*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. DOI: 10.3998/mpub.309723.
- Siebers, T. (2013). *Disability Aesthetics*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Taylor, S. (2021). *Bydlące brzemię. Wyzwolenie ludzi z niepełnosprawnością i zwierząt*, tłum. K. Makaruk. Warszawa: Wydawnictwo Filtry.

- Włazło, M. (2021). *Stanowienie niedoskonałości. Przemiany i perspektywy kulturowego modelu niepełnosprawności na przykładzie sztuki filmowej*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Woynarowska, A. (2020). *Niepełnosprawność intelektualna i praca. Gra w/o emancypację*. Kraków: Impuls.
- Zdrowska, M. (2018). Technologia jako narzędzie społecznej dystynkcji. Nieoczywiste relacje techniki i niepełnosprawności. *Kultura Współczesna*, 102(3), 13–26. DOI: doi.org/10.26112/kw.2018.102.02.